

Petra Videmšek

VPLIV DRUŽBENIH GIBANJ NA RAZVOJ SOCIALNEGA DELA V SLOVENIJI

UVOD

Družbena gibanja, ki so se pojavila in delovala na prehodu iz sedemdesetih v osemdeseta leta 20. stoletja, so ne le pomemben dejavnik civilnodružbenih pritiskov in generator politične modernizacije, temveč tudi spodbujevalec neposrednih sprememb v socialnem delu. Specifičnost stroke socialnega dela je namreč v tem, da se zavzema za družbene spremembe in za ljudi na obrobju, s svojim delovanjem pa opozarja na pomanjkljivosti družbenih sistemov. O tem govori tudi mednarodna definicija socialnega dela, ki sta jo leta 2001 sprejeli Mednarodna zveza šol za socialno delo in Mednarodna zveza socialnih delavk in delavcev:

Stroke socialnega dela spodbuja socialne spremembe, premagovanje problemov v človeških odnosih in opolnomočenje ter osvoboditev ljudi za to, da se doseže večja blaginja. (Zorn 2005.)

Tako ni nič nenavadnega, da so prav družbena gibanja najbolj zaznamovala stroko socialnega dela in ji pomenila največji izziv.

V članku se osredotočim predvsem na obdobje od sredine osemdesetih do danes, posebno raziskovalno pozornost pa namenim ženskemu gibanju, gibanju za socializacijo homoseksualnosti, antipsihiatričnemu gibanju in gibanju za neodvisno življenje hendikepiranih ljudi. Čeprav so bila najintenzivnejša in najbolj univerzalna ekološka in mirovna gibanja ter gibanja za človekove pravice, saj so takratni vladajoči monistični ideologiji pomenila moteči dejavnik in so ogrožala vladajoči politični red (Fink Hafner 1992: 46), so

v stroko socialnega dela prav ta gibanja vnesla številne inovacije. Opozarjala so na družbene neenakosti in usmerjena so bila v družbene spremembe; te se kažejo predvsem v razvoju skupnostnih služb. Kažejo se v načelih dezinstitucionalizacije, v odmiku od patologizacije k družbeni odgovornosti za odpravo neenakosti, v perspektivi uporabnikov itd. Gibanja so vplivala na utrjevanje socialnega dela kot znanstvene discipline, ki je začela razvijati lastne teorije in koncepte dela. Že na začetku razvoja stroke se je njena šibkost kazala v razdvojenosti – na eni strani v zmanjševanju in reševanju stisk ljudi (želja po tem, da se sliši glas posameznika), na drugi strani pa v uporabi metod dela, ki so bile značilne za druge stroke. Družbenim gibanjem gre tako pripisati, da so s svojim aktivizmom vplivala na razvoj teorij in prakse socialnega dela.

METODOLOGIJA

Osnovna problemska struktura raziskave zajema izbor družbenih gibanj. Izbrala in posebej analizirala sem štiri družbena gibanja, in sicer feministično, gibanje za socializacijo in kulturo homoseksualnosti, antipishiatično gibanje in gibanje za neodvisno življenje henikepiranih, vse kot subjekte inovacij na področju socialnega dela. V članku se sprašujem, kako so družbena gibanja vplivala na spreminjanje stroke socialnega dela. Prav tako so bili zame pomembni podatki o tem, kdaj so nastajala prva gibanja, kakšni programi so se oblikovali na podlagi njihovih aktivnosti in kako so ti programi vplivali na stroko socialnega dela.

RAZVOJ IN VLOGA DRUŽBENIH GIBANJ

Fink Hafner (1992: 59) meni, da je imel politični sistem v jugoslovanskih družbah specifično, hierarhično mesto glede na druge družbene sisteme. Drugim sistemom je bil nadrejen in jih je zelo natančno reguliral. Tako jim je puščal zelo malo prostora za avtonomijo in samoregulacijo. Odnosi v družbi znotraj različnih sistemov so bili visoko normativizirani. Institucionalni sistem je bil tog, spremembe so bile vodene praviloma »od zgoraj navzdol« in obstajale so le omejene možnosti spreminjanja političnega sistema pod pritiskom družbenih potreb in zahtev. Družbena gibanja so tako imela specifično vlogo glede na družbeni in politični kontekst, v katerem so vzniknila in delovala.

Začetki družbenih gibanj, ki so delovala kot pomemben civilnodružbeni pritisk v smeri demokratičnosti in kot specifičen dejavnik pluralizacije javnega življenja pod oklepom monističnega socialističnega političnega reda, segajo v konec sedemdesetih let. Vrhunec so dosegla v letih 1986 in 1987. Tedaj so bila gibanja posebej odmevna tudi v množičnih medijih in v zavesti Slovencev (*op. cit.*: 105). To je bil tudi čas, v katerem so množično nastajala družbena gibanja, ki so bila s svojim delovanjem usmerjena k liberalnim družbenim in političnim rešitvam konkretnih problemov (*op. cit.*, Urek 1997, Jogan 2001). Družbeno dogajanje je bilo zelo pestro in je že nakazovalo politične spremembe, predvsem v nastajanju novih služb. Mnogi aktivisti poudarjajo, da so v tem obdobju lahko uvajali inovacije in delali nove stvari. Pobudnica ustanovitve feministične sekcije društva ŠKUC in prevajalka Mojca Dobnikar je v intervjuju izjavila:

To je bilo obdobje, ko je vse nekako cvetelo, predvsem tisto, kjer smo bili najbolj doma, se pravi alter scena, s katero smo imeli v mislih pravzaprav vse, od umetniških scen do pojava novih družbenih gibanj [...] spomin mi tako govori, da je bilo tedaj vse mogoče: kar sem si izmislila, sem lahko naredila. (Tratnik, Segan 1995: 100.)

Za družbena gibanja bi lahko dejali, da so nastajala drugo za drugim in se nadgrajevala

in povezovala. Verjetno bi, če bi pregledali članstvo posameznih gibanj, celo ugotovili, da so bili člani in članice posameznih gibanj aktivni v več gibanjih hkrati. Iz feminističnega gibanja (večkrat je uporabljeno tudi poimenovanje žensko gibanje), ki se je v okviru drugega vala feminizma v Sloveniji začelo z ustanovitvijo Ženske sekcije pri Slovenskem sociološkem društvu leta 1984, je bila leto pozneje ustanovljena sekcija Lilit pri ŠKUC Forumu (Jogan 2001: 241).

Istega leta je bila ustanovljena sekcija za socializacijo in kulturo homoseksualnosti Magnus pri ŠKUC-Forumu v Ljubljani. Magnus je veljal za prvo gejevsko organizacijo v socialističnih državah. Leta 1986 je Magnus v manifestu, namenjenemu festivalu novih družbenih gibanj v Novi Gorici, zahteval, da se takoj odpravi kriminalizacija homoseksualnosti v jugoslovanskih republikah, da se v ustavi prepovedi diskriminacije zaradi spola, veroizpovedi in narodnosti doda prepoved diskriminacije zaradi spolne usmerjenosti, da se v šolske programe vključi pouk o homoseksualnosti kot o enakopravnem življenjskem izboru in da naj vlada SFRJ protestira pri vladah držav, ki diskriminirajo homoseksualno manjšino (Velikonja 2011).

Letu 1987 se je oblikovala lezbična skupina LL. Velja za prvo lezbično skupino v Vzhodni Evropi. Opozarjala je na to, da lezbijke živijo v izolaciji, kamor jih potisne heteroseksistična družba (Tratnik, Segan 1995, Velikonja 2011). Sporočila lezbične skupine so bila pomembna tudi za stroko socialnega dela, kajti, kot zapiše Mojca Urek (1997), je bilo iz pogovora z lezbijkami, ki so prišle v tem obdobju v stik s socialnimi službami ali službami duševnega zdravlja očitno, da svoje identitete večinoma ne razkrivajo, ker se ne počutijo varne, kaj šele, da bi bile k istospolnemu partnerstvu pozitivno spodbujene. Ključno vodilo socialnega dela tega obdobja postane senzibilizacija socialnih služb. Avtorica meni, da ni bistveno to, da ima ženska do lezbištva pravico, pač pa to, da ima pravico, da je v tej svoji izbiri podprta in da ji je njen izbor v govoru javnih institucij predstavljen kot dober, pozitiven model, najboljše, kar si je lahko izbrala zase (*op.cit.* 387).

Feministično gibanje, znotraj katerega so se ustanavljale različne ženske skupine, je pripomoglo k sprožanju pomembnih vprašanj in redefiniranju socialnih problemov ter k odmiku od patologizacije posameznic. Tudi širše je imelo feministično gibanje vpliv na aktivizem drugih gibanj, ki jih zaznamuje iskanje drugačnih odgovorov na najbolj tabuizirane probleme (homoseksualnost, nasilje, zlorabe) ter nov pogled na odnose med ljudmi z osebnimi izkušnjami nasilja, duševne stiske, hendikepa in strokovnimi delavci. Feministično gibanje je skupaj z drugimi gibanji (lezbičnim, antipsihiatričnim) začelo sprožati vprašanje nasilja nad ženskami. Že na prvem jugoslovanskem feminističnem kongresu, ki je v Ljubljani potekal leta 1987, je bila posebna pozornost namenjena prav vprašanju nasilja v zasebni sferi in ukrepom za pomoč žrtvam (Jogan 2002).

Skupaj s socialnimi delavkami in delavci so gibanja problematizirala družbeno neenakost¹ in so bila usmerjena v novo družbeno akcijo. Eno izmed teh akcij je vodilo antipsihiatrično gibanje v Sloveniji. Antipsihiatrično gibanje je v okvir mladinskih delovnih taborov (v letih od 1987 do 1989) kot odgovor na nevzdržne razmere v Zavodu za živčno bolne v Hrastovcu leta 1988 ustanovilo Odbor za družbeno zaščito norosti.² Kot poroča Flaker (1991), so se z ustanovitvijo odbora zavzeli za razvijanje praktičnega in teoretskega pristopa k norosti. Ustanovitev odbora pomeni mejnik pri vračanju ljudi v skupnost in je vplivala na to, da so se prvi stanovanjci iz Hrastovca preselili v Ljubljano (*op. cit.*: 47).

Antipsihiatrično gibanje pa je mejnik ne le pri vračanju ljudi v skupnost, temveč tudi pri razumevanju potreb žensk in moških. Darja Zaviršek (1994) meni, da je feministična socialna akcija skupaj s spremembami v teoriji in praksi socialnega dela spreminjala mikropolitiko oblasti in lokalne strukture pomoči različnim skupinam ljudi. Feministično

socialno delo je s sloganom »osebno je politično«, ki ga je prevzelo od feministične akcije iz sedemdesetih let, začelo poudarjati pomen perspektive socialnega konteksta, ki je danes ena najpomembnejših usmeritev pri delu z ljudmi (*op. cit.*: 233).

Mojca Urek (1997) ugotavlja, da je bil eden od osnovnih vzgibov za ustanavljanje avtonomnih psihosocialnih projektov za ženske nezadovoljstvo, ki so ga kot socialne delavke in uporabnice javnih, zasebnih in nevladnih služb socialnega dela doživljale ženske. Opazile so, da socialne službe na področju duševnega zdravja, ki so ženskam na voljo, večinoma reproducirajo vzorce neenakopravnosti žensk, hkrati pa so ugotovile, da znotraj teh služb ne obstajajo mehanizmi, ki bi zaposlenim omogočili razmislek o svojih dejanjih ter odkrivati in odpravljati diskriminacijo (*op. cit.*: 383). V tem obdobju so tako nastajale prve ženske skupine. Ustanovljen je bil SOS telefon za ženske, žrtve nasilja, ustanovljene so bile skupine za samopomoč, iskali so prve varne prostore za ženske, žrtve nasilja, ipd. Gibanja so zahtevala, da se ustanovijo nove socialne službe, ki bi bile usmerjene na pomoč marginaliziranim skupinam ljudi in bi prepoznale razlike med potrebami žensk in moških.

POMEN DRUŽBENIH GIBANJ ZA SOCIALNO DELO

Družbena gibanja so nastala kot povezovalni člen med procesi družbenega spreminjanja tako na mikro- kot na makroravni. Na mikroravni so pomembno vplivala na spreminjanje tematik (nasilje nad ženskami, zatiranje), podpirala spremembe v družbeni zavesti in politični kulturi posameznikov in skupin v javni sferi (liberalizacija homoseksualnosti) in spodbujala vključenost ljudi z osebnimi izkušnjami v govor o njih samih. Na makroravni pa so spodbujala strukturne inovacije. Čeprav so gibanja delovala na politično manj vidnih ali javnosti sploh nevidnih področjih družabnega življenja, so kljub temu s svojim delovanjem vplivala na širjenje novih družbenih vrednot in so prekinila družbeni molk, zato so imela naravo političnega. S svojim aktivizmom,

¹ Več o družbenih neenakostih v: Dragoš, Leskošek (2003), *Družbene neenakosti in socialni kapital*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

² Odbor je bil ustanovljen 13. 9. 1988 v Hrastovcu.

medijskim poročanjem in vplivanjem na zakonodajne spremembe so brez dvoma vplivala na družbene spremembe, ki so se začele z različnimi družbenimi akcijami in kampanjami.

Moč gibanj je bila tako prav v tem, da so zmogla oblikovati in združevati modernizacijske in postmodernizacijske političnokulturne potencialne že tedaj, ko druge oblike organizirane kritike in alternative političnemu sistemu zaradi represije sploh niso bile mogoče (Fink Hafner 1992: 251). Z apeli, protesti, zahtevami in pobudami so družbena gibanja pluralizirala javni medijski in politični prostor. Iz tega so nastale številne pobude in nove službe, ki so aktualne še danes.

Pobude so se začele z demonstracijami (demonstracije žensk proti splavu leta 1990)³, prireditvami pred Prešernovim spomenikom (letalo norosti – prihod iz Hrastovca leta 1990), demonstracije proti nasilju nad ženskami⁴ (Urek 1997: 395). Medijsko poročanje je bilo namreč usmerjeno predvsem v spreminjanje javnega mnenja in detabuiziranju tem, ki so jih sprožila družbena gibanja. Feministično gibanje si je prizadevalo za razkrivanje in sistematično odpravljanje spolne diskriminacije na eni strani in za ohranjanje že pridobljenih pravic na drugi strani (do svobodnega odločanja o rojstvu otrok, do izbire partnerja, do enake možnosti za zaposlovanje).

Za dosego omenjenih zahtev so gibanja sistematično vplivala tudi na strukturne, organizacijske in zakonodajne spremembe. Leta 1989 je začel delovati SOS telefon za ženske in otroke (Urek 1997, Bogovič, Skušek 1997). Na kongresu ZSMS so predstavnice žensk

zahtevale ustanovitev posebnega ministrstva za ženske. Podobno zahtevo je istega leta objavil tudi Svet za vprašanje družbenoekonomskega in političnega položaja žensk pri RK SZDL, ki se je trudil za večjo aktivnost žensk na bližnjih volitvah. Aprila 1990 je bila ustanovljena skupina Ženske za politiko v Ljubljani, v Kopru pa istega leta Ženska iniciativa (Jogan 2001: 241).

Strukturne spremembe so vidne predvsem v nastajanju novih programov. Leta 1991 je začelo delovati prvo zavetišče za ženske, žrtve nasilja v okviru Centra za socialno delo Krško (Grabrijan 2010). Leta 1992 so vzpostavili prvo stanovanjsko skupino na področju duševnega zdravlja. Leta 1994 je na pobudo feminističen akcije začel delovati drugi materinski dom na Viču (prvi je začel delovati leta 1991, pod okriljem Zavoda Pelikan – Karitas). Prvo varno hišo v okviru nevladnih organizacij so odprli leta 1997, v okviru društva SOS telefon za ženske in otroke žrtve nasilja (*ibid.*). Danes imamo na tem področju mrežo varnih hiš, materinskih domov in kriznih centrov.

Gibanja so vplivala na razvoj novih oblik podpore in so tako pripomogla k oblikovanju novih konceptov in metod dela. Temeljna konceptualna izhodišča družbenih gibanj so temeljila na konceptu socialne vključenosti (Trbanc 1996, Leskošek 2010), konceptu moči (Zaviršek *et al.* 2002, Dragoš 2008, Mesec 2008, Videmšek 2008) in konceptu neodvisnosti (Brisenden 1989, Ratzka 2004, Pečarič 2004). Socialna vključenost na mikroravni pomeni, da imajo posamezniki možnost vključevanja v procese, ki so jim namenjeni za reševanje njihovega življenjskega položaja. To se je še posebej pokazalo v okviru antipsihotičnega gibanja, saj so ljudje z osebnimi izkušnjami duševne stiske dobili možnost, da povedo svojo zgodbo in izkušnje z bivanjem v instituciji, in so bili tudi slišani. Antipsihotično gibanje je spodbudilo veliko ljudi z osebnimi izkušnjami duševne stiske, da so svoje zgodbe tudi zapisali. V tem obdobju so nastajala neprecenljiva in za stroko socialnega dela izjemno pomembna dela Tanje Lamovec. Avtoričino znanje in vedenje sta na začetku devetdesetih let zaznamovali procese dela z ljudmi z osebnimi izkušnjami duševne stiske

³ Ob pripravi Ustave RS so združene ženske skupine dosegle, da se ni odpravila ustavna pravica do regulacije rojstev (Jogan 2001: 242).

⁴ Javne demonstracije pred Prešernovim spomenikom v Ljubljani v sklopu šestnajstdnevnega aktivizma proti nasilju nad ženskami (1995, 1996, 1997), nočni pohod po Tivoliju in ljubljanskih ulicah, izdaja razglednic in plakatov. Sporočila iz plakatov in razglednic so bila jasna in so razkrivala oster in kritičen ton, usmerjen proti nasilnežu (Urek 1997). Ženski forum ZLSD je maja 1996 organiziral ženske demonstracije ob obisku papeža Janeza Pavla II. v Ljubljani, oktobra istega leta pa je bilo ustanovljeno Mesto žensk, društvo za promocijo žensk v kulturi (Jogan 2001: 241).

in sta pripomogli k oblikovanju skupnostnih služb, ki zagotavljajo vpliv uporabnikov.

Družbena gibanja so opozarjala na razloge za izključevanje ljudi z izkušnjami duševne stiske, hendikepa ali z istospolno usmerjenostjo. Pozornost so namenila preučevanju značilnosti organiziranja družbe in opozorila na vzroke za izključenost posameznika in skupin ter predlagala rešitve za odpravljanje izključenosti.

V okviru družbenih gibanj lahko socialno vključenost vidimo tako v nastajanju številnih skupin (Lezbična skupina LL leta 1987, Skupina Ženske za politiko v Ljubljani, v Kopru Ženska iniciativa leta 1990, Ženska svetovalnica in Modra 1993 ipd.) kot tudi v okviru vse večjega vključevanja ljudi z osebnimi izkušnjami v načrtovanje skupnostnih služb. Ne nazadnje pa gre družbenim gibanjem pripisati zaslugo za vključenost ljudi z osebnimi izkušnjami v sfero izobraževanja in raziskovanja (Zaviršek, Videmšek 2009).

Pomemben prispevek gibanj je tudi spreminjanje dojemanja različnih družbenih skupin in preobrat v konceptu skrbstva. Gibanje hendikepiranih ljudi za neodvisno življenje pokaže, da ne potrebujejo skrbstva, temveč predvsem podporo (Zaviršek *et al.* 2002, Videmšek 2004). Iz filozofije skrbi je gibanje za neodvisno življenje hendikepiranih ljudi razvilo koncept neodvisnosti. Zanj se je izrekla tudi Evropska mreža za neodvisno življenje na mednarodni konferenci leta 1998 v Strasbourgu. Že leta 1993 so, v okviru podiplomskega študijskega programa za teorijo neodvisnega življenja hendikepiranih ljudi, v Ljubljani potekala predavanja o konceptih osebne pomoči, neodvisnem življenju hendikepiranih ljudi, Evropski mreži za neodvisno življenje hendikepiranih (Rutar 1993). Pojem neodvisnega življenja tako vključuje pravico do fizične pomoči, ekonomske neodvisnosti, informiranosti, mobilnost, enakopravno vključevanje v vse sfere družbenega življenja (izobraževanje, zaposlovanje, družinsko življenje, politično, kulturno udejstvovanje ...), dostopnost ipd. Neodvisno življenje preprosto pomeni živeti kot kdorkoli drug in početi običajne vsakdanje stvari (Rutar 1993, Ratzka 2004, Pečarič 2004). Koncept neodvisnega življenja pomeni emancipacijo ljudi z osebno izkušnjo.

EMANCIPACIJA UPORABNIKOV SOCIALNEGA VARSTVA

Družbena gibanja so ne le pripomogla k strukturnim spremembam, temveč so tudi zaznamovala odnosno raven, in sicer v odnosu med ljudmi, ki potrebujejo storitve socialnega dela, in strokovnimi delavci. Prav tako so družbena gibanja opozorila na pomen vključevanja ljudi z osebnimi izkušnjami v načrtovanje aktivnosti in prevzemanje različnih vlog (vođenje skupine, organizacija izletov, delavnic ipd.). Vključevanje ljudi z osebnimi izkušnjami v govor o njih samih pripomore k spremembi njihovega statusa in jim omogoča vpliv. Poleg del Tanje Lamovec, so na vključevanje ljudi z osebno izkušnjo v izobraževanje zelo vplivale dejavnosti, ki so jih izvajali aktivisti Društva za teorijo in kulturo hendikepa YHD (Pečarič 2004). To je bila prva uporabniška organizacija v Sloveniji, ki je začela izvajati program neodvisnega življenja in je oblikovala program usposabljanja za osebe, ki bodo postale osebni asistenti hendikepiranim ljudem, ki želijo ostati v svojih domovih (Zaviršek, Videmšek 2009). Od takrat je vključevanje ljudi z osebno izkušnjo del ponudbe izobraževalnih vsebin na Fakulteti za socialno delo. Ljudje z osebnimi izkušnjami kot predavatelji prispevajo znanja o vidikih socialnega izključevanja, stigmi, posledicah institucionalizacije, oblikovanju programov po meri posameznika, konceptu neodvisnega življenja, osebni asistenci, okrevanju, inovacijah na področju hendikepa ipd. Študentke in študente na podlagi lastnih izkušenj učijo, kako naj kot socialni delavci in delavke ravnajo in kaj ljudje z lastno izkušnjo pričakujejo od njih. Prav tako jih učijo, kako delati z osebo, ki ne vidi, ne sliši, je na vozičku, je pripadnica etnične manjšine ipd. Njihov prispevek je izjemno dragocen, saj študentom omogoča neposredno učenje o izraženih potrebah in občutkih ljudi z osebnimi izkušnjami (Videmšek 2011).

V praksi socialnega dela so družbena gibanja tako dosegla pomembne premike v odnosih moči. Zato ne čudi, da je bil koncept krepitve moči v začetnem obdobju povezan zlasti z družbenimi gibanji, ki so imela zelo politično sporočilo. Paulo Freire (1985) je zapisal, da

so družbena gibanja konstituirala svoj lastni jezik in so delovala kot gibanje za svobodo. Da so gibanja politična, se niso zavedali niti tisti, ki so bili del teh gibanj (*op. cit.*: 194). Na podlagi del, ki so jih napisali ljudje z osebnimi izkušnjami hendikepa in duševne stiske (Chamberlin 1977, Oliver 1992, Morris 1993, Beresford, Croft 1993, Lamovec 1995, Pečarič 2004, Wallcraft 2005), smo lahko videli, da so ljudje z osebnimi izkušnjami oblikovali svojo teorijo (teorija onesposabljanja), razvili svoje koncepte (koncepta neodvisnosti in okrevanja) in da sooblikujejo kampanje proti diskriminaciji. Prav tako pa so vplivali na spreminjanje metod socialnega dela (Videmšek 2012).

VPLIV DRUŽBENIH GIBANJ NA SPREMINJANJE METOD SOCIALNEGA DELA

Družbena gibanja so vplivala na premik od t. i. tradicionalnih (klasičnih) metod socialnega dela k modernim, t. i. inovativnim (radikalnim).⁵ Metode socialnega dela so se začele razvijati z razvojem stroke socialnega dela (v ZDA Jane Addams 1902, Mary Richmond 1917), v Sloveniji pa po letu 1955, ko je bila ustanovljena Višja šola za socialno delo (Vodopivec 1959, Mesec 1996, Poštrak, Milošević Arnold 2003, Zaviršek 2005). Prve metode socialnega dela v Sloveniji so temeljile na metodi dela s posameznim primerom, ki je veljala za vodilno v začetnem obdobju razvoja. O tej metodi socialnega dela Poštrak in Milošević Arnold (2003) zapišeta, da je bila bistvena za začetek profesionalizacije socialnega dela v Sloveniji. Razvijati jo je začela Mary Richmond – metodo je opisala kot

tisti procesi, ki razvijajo osebnost v smer prilagajanja, z zavestnim vplivom posameznika na posameznika, med ljudmi in njihovim socialnim okoljem. (*Op. cit.*: 104.)

Poleg metode dela s posameznikom je bila ključna tudi metoda dela s skupino. Ta je bila v

programe šol za socialno delo vključena že leta 1920 (najprej v Clevelandu), po drugi svetovni vojni pa so ustanovili Društvo skupinskih delavcev (*op. cit.*: 107). Na začetku razvoja se je metoda dela s skupino uveljavljala predvsem na podlagi skupin za samopomoč, ki so se razvijale po modelu skupine anonimnih alkoholikov. Med tradicionalne metode dela sodi tudi skupnostno socialno delo – pri delu z ranljivimi skupinami je v ospredju. Pavla Rapoša Tajnšek (1993: 142) navaja, da skupnostno socialno delo vpliva na to, da se socialno delo od družbenega nadzora preusmeri na uvajanje sprememb in emancipacijo uporabnikov. V praksi socialnega dela to pomeni prevzemanje akcij, ki omogočajo udeležnost, emancipacijo, demokratizacijo, integracijo in povečanje moči uporabnikov socialnih storitev. Tako so ljudje, ki uporabljajo storitve socialnega varstva, dejavni načrtovalci storitev. Skupnostno socialno delo pripomore k preseganju univerzalistične osredotočenosti za vse ljudi enako v smislu ponujanja enakih storitev za različne skupine ljudi, ne glede na njihove potrebe (Zaviršek 2000, Dominelli 2009, Urh 2009). Inovativne metode in s tem dobra socialnodelovna praksa je občutljiva na specifične izkušnje uporabnikov in uporabnic socialnovarstvenih storitev

če me hočete gledati kot enakega, me morate gledati kot različnega. (Zaviršek *et al.* 2002: 13.)

Tradicionalne metode socialnega dela so se razvijale predvsem iz drugih strok. To je razvidno predvsem iz uporabe jezika (socialna diagnoza, anamneza, terapija, rehabilitacija) (Mesec 1996, Poštrak, Arnold 2003, Urh 2009). V skladu z izposojenimi poimenovanji, se je naslavljajo tudi ljudi, ki uporabljajo storitve socialnega varstva. V začetni praksi socialnega dela se je uveljavljalo poimenovanje »klient«. To je vplivalo na odnos med strokovnim osebjem in ljudmi in jih obsojalo na pasivno vlogo v obravnavi. To obdobje strokovnega dela bi lahko označili tudi kot strokovni etilizem, se pravi, da strokovni delavec najbolje ve, kaj je dobro za posameznika (Thompson, Thompson 2002: 60, *cf.* tudi Brandon 1995, Videmšek 2012). Profesionalnost je bila kategorizirana na podlagi kategorij, ki so jih določali uporabnikom.

⁵ V literaturi se sicer pojavljajo delitve na temeljne in pomožne metode oziroma glede na obseg delovanja na mikro-, makro- in mezoraven (*cf.* Poštrak, Arnold Milošević 2003).

Spreminjanje metod v socialnem delu kaže, da se stroka razvija in da je dosegla določeno raven profesionalizacije. Te ravni pa ne moremo obravnavati ločeno od konteksta družbenih gibanj, saj so vplivala na te spremembe. Na podlagi delitve metod socialnega dela se namreč najočitneje pokaže na eni strani spreminjajoča praksa socialnega dela in na drugi strani vloga uporabnika v tej praksi. Največja novost tako ni v preimenovanju (od klienta, uporabnika do ljudi z osebnimi izkušnjami), temveč v položaju posameznika v samem socialnodelovnem ravnanju. V času družbenih gibanj se je socialno delo začelo odmikati od tradicionalnih metod dela predvsem zato, ker je v ospredju socialna akcija, ki izhaja iz potreb skupnosti. Socialni delavci in delavke, ki svoje delo utemeljujejo v akciji, so opozorili na pomanjkljivost metod, in sicer, da se ukvarjajo z odpravljanjem osebnostnih motenj posameznikov, ki so veljale za vzrok njihovih socialnih stisk in težav. Socialno delo pa temelji predvsem na pomoči posameznikom pri prilagajanju na obstoječe družbene razmere (Leskošek 1995, Zaviršek 2000, Urh 2009, Škerjanc 2010). Povedano z drugimi besedami, prevladovala je diktatura strukture nad posameznikom, interesi in pravice posameznikov pa so bili podrejeni interesom institucije. Zaradi takšnega razmerja se ni bilo mogoče odzvati na potrebe posameznika, nasprotno, posameznik se je moral prilagoditi obstoječi strukturi in sprejeti, kaj mu je bilo ponujeno. Tako podporo so družbena gibanja zavračala in so izražala kritičen odnos do prakse obstoječega sistema. Družbena gibanja, predvsem antipsihiatrično, feministično in gibanje hendikepiranih ljudi, so oblikovala definicijo socialnega problema z vidika ljudi z osebno izkušnjo. Jasno so izrazila, da problem ni v posameznem hendikepu, temveč v družbi, ki se ni sposobna odzvati na potrebe posameznika (Morris 1993). To je sprožilo razvoj inovativnih metod in pristopov v socialnem delu (individualno načrtovanje samostojnega življenja, zagovornišтво, osebna asistenca, asertivnost ipd.) (Zaviršek *et al.* 2002). Za te pristope socialnega dela je značilno, da udeleženci v procesu postajajo najpomembnejši akterji. Sodelovanje med strokovnim delavcem in ljudmi

z osebno izkušnjo temelji na soudeležnosti in soustvarjanju rešitev.

Vloga uporabnikov v procesu pomoči je tako ključna. Delo temelji na partnerstvu z ljudmi z osebno izkušnjo ob upoštevanju njihove realnosti, ki jo poznajo le oni sama, in ob ustvarjanju okoliščin, v katerih ljudje z osebno izkušnjo pridobivajo moč (koncept krepitev moči). Socialni delavec ali delavka izhaja iz predpostavke, da ne pozna uporabnikove realnosti, zato jo poskuša v dialogu z uporabnikom spoznati. Mojca Urek (2005: 218) meni, da postmoderna misel poudari lokalno in kontekstualno naravo vednosti. Ne išče več univerzalne človekove narave, temveč pogleda, kakšne pomene imajo konstrukcije na naše življenje. Jezik tako ni svet, s katerim bi lahko opisali objektivni svet, pač pa sredstvo, s katerim svet konstituiramo. In to je tudi temelj inovativnih metod v socialnem delu. In temelj za spremenjen odnos med udeleženiimi v pogovoru v socialnem delu.

PRISPEVEK POSAMEZNIH GIBANJ NA STROKO SOCIALNEGA DELA

Družbena gibanja so postala specifična predvsem zaradi svojih specifičnih lastnosti, kot so njihove vrednote (usmerjenost k osebnosti, svobodi in postmodernemu opredeljevanju razmerij med posameznikom in institucijami državne prisile). Zaradi svoje usmerjenosti jim je uspelo uresničiti številne akcije in s tem so spremeniti obstoječo prakso socialnega dela. Antipsihiatrično gibanje je začelo proces de-institucionalizacije, spodbudilo je vzpostavitev novih služb in razvoj nevladnega sektorja, ki ponuja programe na področju duševnega zdravja. Na področju duševnega zdravja v skupnosti smo tako priče nastajanju novih služb (nevladnih organizacij) in tudi preoblikovanju velikih ustanov (Zavod Hrastovec – Trate, Posebni socialnovarstveni zavod Prizma Ponikve, SVZ Dutovlje, Dom Nine Pokorn Grmovje, Dom upokojevcev in oskrbovancev Impoljca, Dom Lukavci). Te prinašajo nove metode dela in preusmeritve podpore za ljudi, ki potrebujejo organizirano pomoč, iz institucionalnih služb v skupnostne. Vse to spodbuja razvoj stroke

socialnega dela, saj je prav ta prevzela težišče delovanja v skupnosti in opozorila na pomen prepoznavanja socialnega konteksta posameznika, življenjski svet uporabnika (Grebenc 2005, Urek 2005, Beresford 2005).

Kljub zgodnjim poskusom dezinstucionalizacije lahko po več kot 20 letih procesa potrdimo to, na kar je že leta 1993 opozarjala Shula Ramon (1993). Spraševala se je o resnosti namenov dezinstucionalizacije, pa čeprav so bila v tem obdobju gibanja najmočnejša. V obdobju delovanja nevladnih organizacij (od leta 1992–2011) je bilo v stanovanjske skupine, ki jih vodijo nevladne organizacije, preseljenih 250 ljudi (Videmšek 2011) in 405 ljudi v stanovanjske skupine različnih institucij (Flaker *et al.* 2008). Opazna sta bila povečanje števila nevladnih organizacij in razvoj programov, sam proces deinstitucionalizacije, v normativnem smislu pa se ni zgodil. Za antipishiatrično gibanje bi zato lahko dejali, da je delovalo ciklično. Vrhunec je doživelo v času od 1988 do 1992 (od organizacije prvih taborov v Hrastovcu do preselitve prvih stanovalcev iz Hrastovca v stanovanjsko skupino). Sledil je val vzpostavljanja novih služb in oblikovanja novih nevladnih organizacij⁶. Kot drugi val antipishiatričnega gibanja pa bi lahko označili gibanje IZ-HOD⁷. Poleti 2010 je s pohodom po Sloveniji opozorilo na pomanjkljivosti procesa dezinstucionalizacije v Sloveniji.

Feministično gibanje je pripomoglo k obravnavi novih tem (vključevanje problematike spola na vse ravni življenja v javnem in zasebnem prostoru [Jogan 2001: 230], vključevanje vprašanja spola na področju duševnega zdravja, nasilje nad ženskami, skrbstvena vloga žensk) in k upoštevanju spola kot analitske kategorije, enakovredne drugim sociološkim kategorijam (Leskošek 1995). S tem je pripomoglo k odpravi neenakosti med

spoloma. Temeljna vrednota socialnega dela je spoštovanje enakosti. Po mnenju Vesne Leskošek (2010) enakost pomeni, da se ljudje ne ločijo po socialnih statusih na ljudi prvega in ljudi drugega reda, torej na večvredne in manjvredne. Enakost namreč omogoča participacijsko demokracijo, v kateri imajo različne skupine ljudi glas v javnosti ne glede na njihov nacionalni izvor, spol, vero, raso, spolno usmerjenost in podobno.

Gibanje za socializacijo homoseksualnosti je s svojim delovanjem sprožalo vprašanja gejevske in lezbične zakonske zveze, partnerskih razmerij in starševskih pravic kot eno glavnih tematik gejevskega in lezbičnega aktivizma. Njihov aktivizem je potekal na ravni zahtev po individualnih pravicah, pravici do svobodne izbire spolne usmerjenosti in življenjskega sloga, zahtev po odpravi kriminalizacije kot tudi po pravni enakopravnosti posameznika v razmerju do življenjskega partnerja ali partnerice, to je, na področje formalne zakonske ureditve partnerskih razmerij (Velikonja 2011).

Gibanje za neodvisno življenje ljudi je zaradi nezadovoljstva z načinom obravnave izoblikovalo svojo teorijo neodvisnosti in oblikovalo nove metode dela (osebna asistenca), ki se umeščajo v koncepte postmodernega socialnega dela. Gibanje za neodvisno življenje je opozorilo na pomen razumevanja skrbstva. Namesto skrbstva poudarja podporo. Pripomoglo je tudi k oblikovanju protidiskriminatorne prakse.

Gibanjem gre pripisati zasluge za vzpostavitev novega način komuniciranja med strokovnjaki in ljudmi z osebnimi izkušnjami (od pasivizacije k aktivni vlogi udeleženih v načrtovanju) in za vrednotenje izkušenj uporabnikov. Pripomogla so k legitimizaciji uporabniškega znanja.

SKLEP

Družbena gibanja so s svojim delovanjem pokazala, da obstajajo različne strategije reševanja družbenih problemov, vnesla so inovacije v pristope, metode in organizacijske oblike ter preseгла idejo o univerzalizizmu. Čeprav niso imela tako velikega političnega pomena kot denimo mirovna in ekološka gibanja, so

⁶ Danes deluje na področju duševnega zdravja osem nevladnih organizacij: Altra, Šent, Ozara, Novi paradoks, Vezi, Humana, Mostovi, Dam – društvo za preventivno delo.

⁷ IZ-HOD je neformalna skupina ljudi, ki smo se povezali, da bi opozorili na nepotrebno zapiranje ljudi, obstoj totalnih ustanov in spodbudili proces dezinstucionalizacije. Več o tem na voljo na: www.iz-hod.info ali v Iz-hod iz totalnih ustanov med ljudi (2012) ČKZ, XXXIX, 250.

odločilno pripomogla k spreminjanju socialnega dela. S svojim delovanjem so širila meje socialnega dela (iz institucije v skupnost), spodbujala pluralizacijo izvajalcev (povečanje števila nevladnih organizacij, ki ponujajo nove programe), postavljala vprašanje odnosov moči in spodbujala participacijo udeleženih v procesu podpore.

Družbena gibanja, ki so se institucionalizirala v osemdesetih letih in se pozneje preobrazila v nevladne organizacije in oblikovala službe, ki so ponujale nove storitve, so navzoča še danes. Sčasoma so se njihove zahteve, način organiziranja in način dela spreminjali. Na začetku so družbena gibanja zahtevala službe po meri posameznika, premestitev podpore iz psihiatričnih bolnišnic v ustrežnejše namestitve, varne prostore za ženske, ki doživljajo nasilje, sprejetje istospolnih partnerjev in podporo pri samostojnem življenju hendikepiranih ljudi.

Procesi, ki so jih družbena gibanja začela, še danes niso končani. Kljub zgodnjim poskusom procesa dezinstitutionalizacije Flaker in sodelavci (2011) ocenjujejo, da je sistem v Sloveniji še vedno izrazito institucionalen, saj 19.786 ljudi živi v zavodih, v posebnih socialnih zavodih jih je 2478, v varstveno delovnih centrih 1234, v zavodih za usposabljanje 839 in v domovih za stare 15.235 (*op. cit.*: 249).

Gibanja so bila razpršena, pogosto premalo strukturirana in odvisna od iniciative vodij in podpornih članov. Zaradi omenjenega so doživljala številne padce in vzpone in tudi zato nekatere pobude še danes niso v celoti uresničene. Za uresničitev pobud bo potrebna družbenopolitična angažiranost socialnih delavk in delavcev, ki zagovarjajo interese ljudi z osebnimi izkušnjami, pa naj gre za izkušnje istospolne umerjenosti, duševne stiske ali hendikepa. Za preseganje obstoječega položaja bo stroka socialnega dela morala preiti iz zgolj vloge akterja, ki zagotavlja socialnovarstvene storitve, k družbenopolitičnemu aktivizmu, ki bo pripomogel k spremembam.

VIRI

- BERESFORD, P. (2005), Developing self-defined social approaches to madness. V: Ramon, S., Williams, J. E. (ur.), *Mental health at the crossroads; the promise of the psychosocial approach* (109–126).
- BERESFORD, P., CROFT, S. (1993), *Citizen involvement: a practice guide for change*. London: Macmillan Press.
- BRISINDEN, S. (1989), A charter for personal care. *Progress*, 16: 9–10.
- BOGOVIČ, L., SKUŠEK, Z. (1996), *Spol*: Ž. Ljubljana. KUD France Prešeren, Institutum Studiorum Humanitatis.
- CHAMBERLIN, J. (1977), *On our own*. London: Mind (prva izdaja).
- DOMINELLI, L. (2009), *Introduction to social work*. Cambridge, UK: Polity.
- DRAGOŠ, S. (2008), Moč – navodila za uporabo. V: Dragoš, S., Leskošek, V., Petrovič Erlah, P., Škerjanc, J. (ur.), *Krepitev moči*. Ljubljana: FSD (druga izdaja).
- DRAGOŠ, S., LESKOŠEK, V. (2003), *Družbene neenakosti in socialni kapital*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- FINK HAFNER, D. (1992), *Nova družbena gibanja – subjekti politične inovacije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- GRABRIJAN, B. (2010), Materinski domovi in varne hiše 17 let po ustanovitvi. *Socialno delo*, 49, 1: 21–32.
- GREBENC, V. (2005), Ocena potreb in raziskovanje lokalnih vednosti kot izhodišče za delovanje v socialnem delu. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (doktorska disertacija).
- FLAKER, V. (1991), Sup-psihiatrične študije, Hrastovski anali. Ljubljana. *ČKZ*, XIX: 138–139.
- (1998), *Odpiranje norosti: vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: Založba *cf.
- FLAKER, V., MALI, J., UREK, M. (2008), Deinstitutionalization process in long-term mental health institutions in Slovenia. V: London, M. (ur.), *Conference monograph: Vilnius Lithuania 2007*.
- FLAKER, V., NAGODE, M., RAFAELIČ, A., UDVIČ, N. (2011), *Nastajanje dolgotrajne oskrbe. Ljudje in procesi – eksperiment in sistem*. Ljubljana. Fakulteta za socialno delo.
- FREIRE, P. (1985), *The politics of education: culture, power and liberation*. Westport: Bergin & Garvey.
- JOGAN, M. (2001), *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

- LAMOVEC, T. (1995), *Ko rešitev postane problem in zdravilo postane strup*. Ljubljana: Lumi.
- LESKOŠEK, V. (1995), Socialno delo ni politično (ali pač?). *Socialno delo*, 34, 3: 195–201.
- (2010), *Socialno izključevanje*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (gradivo za kolokvij: praksa I.).
- MESEC, B. (1996), Neskončna ali samo dolga pot do celovitega sistema izobraževanja za socialno delo? Čustveno obarvan prispevek k zgodovini Visoke šole za socialno delo v Ljubljani. *Socialno delo*, 35, 5: 362–384.
- (2006), Očarani z močjo. *Socialno delo*, 45, 3–5: 235–247.
- MILOŠEVIČ ARNOLD, V., POŠTRAK, M. (2003), *Uvod v socialno delo*. Ljubljana: Študentska založba.
- MORRIS, J. (1993), *Independent lives, community care and disabled people*. London: Macmillan.
- OLIVER, M. (1992), *The politics of disablement*. London: Macmillan Press.
- PEČARIČ, E. (2004), Pasti profesionalizacije osebne asistencije. V: *Osebna asistenca za neodvisno življenje*. Ljubljana: YHD (17–20).
- RAMON, S. (1993), Razvoj duševnega zdravja v skupnosti v Veliki Britaniji in Severni Ameriki. *Socialno delo*, 32: 1–2, 5–19.
- RAPOŠA TAJNŠEK, P. (1993), Skupnostno socialno delo in skupnostna usmeritev v praksi socialnega dela. *Socialno delo*, 32, 5–6: 139–151.
- RATZKA, A. (2004), Osebna asistenca: delovna definicija. V: *Osebna asistenca za neodvisno življenje*. Ljubljana: YHD (5–6).
- RUTAR, D. (1993), Evropska mreža za neodvisno življenje hendikepiranih ljudi. Intervju z J. J. Boerma. *ČKZ*, 21: 156–157: 133–138.
- ŠKERJANC, J. (2010), Prispevek uporabnikov socialnovarstvenih storitev k oblikovanju konceptov za praktični študij socialnega dela. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (doktorska disertacija).
- THOMPSON, N. (2001), *Anti-discriminatory practice*. Palgrave: Macmillan (tretja izdaja).
- THOMPSON, N., THOMPSON, S. (2002), *Community care: theory into practice*. Oxford: Russell House Publication.
- TRATNIK, S., SEGAN, S. N. (1995), *Zbornik o lezbičnem gibanju na Slovenskem 1984–1995*. Ljubljana: ŠKUC.
- TRBANC, M. (1996), Socialna izključenost: koncept, obseg in značilnosti. V: Svetlik, I. (ur.), *Kakovost življenja v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (287–336).
- UREK, M. (1997), Od feministične socialne akcije k feminističnemu socialnemu delu. *Socialno delo*, 36, 5–6: 383–397.
- (2005), *Zgodbe na delu*. Ljubljana: Založba *cf.
- URH, Š. (2009), Etnično občutljivo socialno delo z Romi. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (doktorska disertacija).
- VELIKONJA, N. (2011), *Zgodovina aktivizma za legalizacijo gejevskih in lezbičnih partnerskih zvez v Sloveniji*. Na voljo na: <http://www.ljudmila.org/lesbo/raziskave/ZgodovinaAktivizma.pdf> (15. 5. 2013).
- VIDEMŠEK, P. (2004), Individualno načrtovanje kot proces krepitve moči uporabnikov socialnih storitev: V: Avberšek, S., Švab, V. (ur.), *Psihosocialna rehabilitacija*. Ljubljana: Šent.
- (2008), Krepitev moči kot temeljno orodje socialnega dela. *Socialno delo*, 47, 3–6: 209–217.
- (2012), Vloga uporabniških gibanj pri spreminjanju vpliva uporabnikov. *ČKZ*, 39, 250: 106–115.
- VODOPIVEC, K. (1959), *Priročnik iz metodike socialnega dela*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- WALLCRAFT, J. (2005), The place of recovery. V: Shulamit, R., Williams, E. J. (ur.), *Mental health at the crossroads: the promise of the psychosocial approach*. Hants: Ashgate Publishing.
- ZAVIRŠEK, D. (1994), *Ženske in duševno zdravje*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- (2000), *Hendikep kot kulturna travma*. Ljubljana: Založba *cf.
- (2005), »Ti jih boš naučila nekaj, ostalo bo naredil socializem«, Zgodovina socialnega dela med leti 1945 in 1961. V: Završsek, D. (ur.), *Z diplomu mi je bilo lažje delati: znanstveni zbornik ob 50-letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- ZAVIRŠEK, D., VIDEMŠEK, P. (2009), Uključevanje koristnika usluga u istraživanje i poučevanje: ima li tome mjesta u istočnoeuropskom socialnom radu. *Ljetopis socialnog rada*, 16, 2: 189–207.
- ZAVIRŠEK, D., ZORN, J., VIDEMŠEK, P. (2002), *Inovativne metode v socialnem delu. Opolnomočenje ljudi, ki potrebujejo podporo za samostojno življenje*. Ljubljana: Študentska založba.
- ZORN, J. (2005) (ur.), *Globalni standardi izobraževanja in usposabljanja za socialno delo: predlog etičnega kodeksa v socialnem delu*. Ljubljana: Skupnost centrov za socialno delo, Fakulteta za socialno delo.